

A katolikus térítés Kínában

A Ricci-módszer

Salát Gergely

A kereszténység igazolhatóan először a Tang-korban (618–907) jutott el Kínába, ebből az időszakból a nesztoriánusok jelenlétéről vannak adataink. A következő korszakot, amikor forrásaink szerint keresztény térítés zajlott Kínában, a Yuan-dinasztia (1271–1368) uralma jelentette: ekkor a pápa élénk diplomáciai kapcsolatot tartott fenn a mongol udvarral, s Pekingbe érkeket nevezett ki az itáliai Giovanni da Montecorvino személyében. Valószínűleg mind a Tang-, mind a Yuan-kori keresztény közösség idővel eltűnt, a térítés nem hozott tartós eredményt. Az első maradandó hatással járó keresztény missziót a jezsuiták alapították a Ming-kor (1368–1644) második felében, az 1580-as években. E misszió egyik alapítója és alighanem legfontosabb alakja Matteo Ricci (1552–1610) volt, akinek térítési technikája — az úgynevezett Ricci-módszer — egy évszázadig meghatározó volt, s a XX. század második felében új jelentőségre tett szert.

Matteo Ricci a pápai államhoz tartozó Maceratában született. Különböző itáliai iskolákban elsajátította kora általános műveltségét: tanult jogot, retorikát, matematikát, filozófiát, csillagászatot, megismerte a görög és latin klasszikusokat. Olyan mesterei voltak, mint Christopher Clavius, a híres matematikus és asztronómus, illetve Roberto Bellarmino (utóbb: Bellarmin Szent Róbert) teológus, a katolikus megújulás fontos alakja. Ricci 1571-ben, 19 évesen lépett be a Jézus Társaságába. Számos fiatal jezsuita társához hasonlóan tanulmányai végeztével kérelmezte, hogy „az Indiákra” — vagyis Ázsiába — küldjék térítő munkára. Elöljárói engedélyével 1577-ben hagyta el Itáliát, és sok kitérő után 1579-ben érkezett meg az indiai Goába. Idősebb rendtársa és barátja, Michele Ruggieri ekkor már Makaón élt, s mivel gondjai voltak a kínai nyelvvel, kérelmezte, hogy a jó nyelvérzékkel megáldott Riccit küldjék utána. Alessandro Valignano, a keleti missziók vizitátora (elöljárója) — aki korábban Ricci tanára volt — engedett a kérésnek, így 1582-ben Ricci Makaóra érkezett, azzal a megbízással, hogy készüljön fel a kínai misszió elindítására.¹

Ricci és Ruggieri 1583-ban lépett kínai területre, ahol Zhaoqingban, Guangdong és Guangxi tartományok kormányzójának székhelyén telepedtek le. A következő szűk két évtized során Ricci egyre közelebb került fő céljához, Pekinghez. Élt Shaozhouban, Nanchangban, Nanjingban és Tianjinben, s végül 1601-ben érkezett meg a császári

¹ Matteo Ricci fiatalkoráról és tanulmányairól ld. Gianni CRIVELLER: „The Background of Matteo Ricci. The Shaping of His Intellectual and Scientific Endowment”, in Uő: *Portrait of a Jesuit. Matteo Ricci*. Macau Ricci Institute, Makaó 2010. 15–35.

fővárosba. Itt élt haláláig, 1610-ig. Ez alatt az idő alatt munkája eredményeként több ezer fős kínai keresztény közösség alakult ki. Ricci nem csak térítő munkát végzett: számos könyvet lefordított nyugati nyelvekről kínaira, kínairól nyugati nyelvekre, tudományos és vallási könyveket írt, megismertette a kínaiakat a nyugati tudomány legújabb eredményeivel és Európát a kínai filozófiával, közvetített a két kultúra között.² Huszonhét évet élt Kínában, ezalatt alakította ki az utókor által Ricci-módszernek nevezett hittérítői metódust.

A Matteo Ricci nevéhez kötött térítési módszer az alábbi elemekből áll: 1) alkalmazkodás; 2) az európai tudomány közvetítőként való alkalmazása; 3) evangelizáció „fentről lefelé”; 4) a kínai értékek elfogadása.³ A Riccivel foglalkozó diskurzus résztvevői gyakran — kimondva vagy kimondatlanul — elfogadják azt az alapfeltevést, mely szerint Matteo Ricci előre kidolgozott, határozott stratégiával érkezett volna Kínába, s ottani tevékenysége e terv végrehajtása lett volna. Valójában Ricci maga soha nem definiálta módszereit, azokat „menet közben” alakította ki, és a tapasztalatok alapján gyakran módosította őket. Technikáit az utókor rendszerezte és nevezte el Ricci-módszernek, amelyet követői is — gyakran órá hivatkozva — továbbfejlesztettek. Az alábbiakban e módszerek fokozatos kialakulását vizsgáljuk meg.

Alkalmazkodás

A Matteo Riccivel kapcsolatos irodalom leggyakrabban az alkalmazkodás módszerét szokta kiemelni. Ennek módjai jól ismertek: Ricci és társai, még mielőtt Kínába érkeztek volna, elkezdtek kínaiul tanulni, és Kínában igyekeztek tökélyre fejleszteni nyelvtudásukat. Elmélyülten tanulmányozták a kínai filozófiai irodalmat, elsajátították a kínai magas műveltséget, tételeiket gyakran a kínai irodalomra hivatkozva fogalmazták meg. Kezdetben buddhista szerzetesnek öltöztek, később konfucianus hivatalnoknak, és gondosan követték a kínai írástudók szokásait.⁴

Az akkomodáció igénye már a Jézus Társasága rendalkotmányából és a Szent Ignác-féle *Lelkigyakorlatokból* levezethető. Kelet-ázsiai alkalmazását először nem Ricci, hanem — japán tapasztalatai alapján — felettese, Valignano sürgette, aki *modo soave*, „finom módszer” néven emlegette. Az utóbbi érkezése előtt a Japánban tevékenykedő jezsuiták nemigen alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz, és nem is voltak túl sikeresek.⁵ Ezen Valignano változtatott, s ő rendelte el azt is, hogy a Kínába induló térítők előzetesen tanuljanak meg kínaiul. Az alkalmazkodás további megnyilvánulásai válaszként alakultak ki a kínai viszonyokra.

² A Ricci-misszó történetéről ld. Gianni CRIVELLER: „Matteo Ricci’s Ascent to Beijing”, in Uő: *Portrait of a Jesuit. Matteo Ricci*. Macau Ricci Institute, Makaó 2010. 39–76; VÁRNAI András: „Matteo Ricci és a korai jezsuita misszió”, in PATSCH Ferenc SJ (szerk.): *Misszió, globalizáció, etika. Matteo Ricci szellemi öröksége*. JTMR Faludi Ferenc Akadémia — L’Harmattan Kiadó, Budapest 2011. 51–68.

³ Ld. pl. Nicolas STANDAERT: „Matteo Ricci: Shaped by the Chinese”, *Thinking Faith* 2010. máj. 21. 1.

⁴ CRIVELLER (2. jz.) 52–54.

⁵ STANDAERT (3. jz.) 3.

A buddhista öltözék viselése Japánban viszonylag sikeresnek bizonyult, mivel ott a szerzetesek nagy megbecsülésnek örvendtek. Ez szerepet játszhatott Ricci és Ruggieri választásában, ugyanakkor nem biztos, hogy maguk döntöttek a buddhista öltözet mellett; tudjuk, hogy annak viselését Guangdong kormányzója rendelte el, vagy legalábbis engedélyezte nekik. (Idegen vallásként a kereszténység hasonló kategóriába esett, mint a buddhizmus.) A császárkori Kínában az ember jellemzően nem maga választotta meg öltözetét, hanem azt társadalmi státusza, hivatása szerint előírások rögzítették.⁶ A Ming-korban a buddhista szerzetesek korántsem tartoztak a társadalmi elithez, így a velük való külsőségbeli azonosulás hátrányokkal járt, ráadásul a térítés csak akkor lehetett sikeres, ha a kereszténységet élesen megkülönböztették a buddhizmustól. Ezért — részben kínai barátaik, például Qu Taisu javaslatára — döntött úgy Ricci több mint tízéves kínai tevékenység után, hogy inkább a konfucianus írástudókhoz alkalmazkodik. Valignano előzetes jóváhagyásával 1595-től kezdett el társaival együtt tudósöltözetben járni, szakállt viselni és követni a konfucianus szokásokat, ami megkönnyítette neki, hogy jó kapcsolatokat építsen ki a kínai elittel.⁷ Az alkalmazkodás az öltözködés területén tehát nem valamiféle előzetesen kidolgozott és pontosan végrehajtott stratégia eleme volt, hanem válasz a konkrét helyi elvárásokra és körülményekre. Ugyanez volt a helyzet az alkalmazkodás többi megnyilvánulásával is. Ricci bölcsessége rugalmasságában és jó helyzetfelismerésében mutatkozott meg, nem pedig abban, hogy előre tudta volna, mit kell majd tennie.

Az európai tudomány és technológia mint közvetítő

A Ricci-módszer másik elemeként emlegetik az európai tudomány és technológia közvetítőként való alkalmazását. Ricci és társai európai kuriózumokkal — mechanikus órákkal, prizmákkal, festményekkel — hívták fel magukra a kínai írástudók figyelmét, majd idővel szisztematikus tudományos közvetítő munkát végeztek. Ricci elkészítetett egy — többször is kiadott — világtérképet, lefordított számos nyugati matematikai és egyéb művet kínaira, hangszereket, csillagászati műszereket hozatott vagy készített. E tevékenysége miatt Ricci mind Kínában, mind külföldön nagy megbecsülésnek örvend a nem vallásosok körében is: az ő szemükben Ricci az interkulturális párbeszéd hőse, közvetítő Kelet és Nyugat között. Sok értékelés szerint Ricci hittérítő tevékenysége tulajdonképpen elhanyagolható, fő érdemeit a kultúrák kölcsönös megismertetésében szerezte.⁸

Ha megvizsgáljuk Ricci kínai tevékenységének történetét, kiderül, hogy a nyugati tudomány és technológia népszerűsítése nem célja volt a missziónak, hanem csak eszköze, amelynek jelentőségére a helyszínen ébredtek rá a hittérítők. Maga Ricci és a korai jezsuiták nem voltak eredeti tudósok: általános műveltségük részeként jól ismerték az európai tudomány addigi eredményeit, de speciális képzésben nem részesültek.

⁶ CRIVELLER (2. jz.) 47–48.

⁷ CRIVELLER (2. jz.) 50–42, STANDAERT (3. jz.) 3–4.

⁸ Anthony E. CLARK: „Matteo Ricci, S.J. An Apologist For Dialogue”, *This Rock* XX (2009/8) 22–23.

A nyugati különlegességek először a kapcsolatfelvételnél játszottak fontos szerepet: ha egy misszionárius megtelepedett egy városban, s elterjedt a híre annak, hogy házában érdekes képek, eszközök láthatók, akkor a helyi írástudók szívesen felkeresték — s ezt kihasználva vallásáról is beszélhetett. Mindez azonban csak afféle vendégcsalogató volt, az első években Ricciék keveset foglalkoztak a tudományokkal, első kínai írásaik vallási jellegűek voltak. Kínába érkezésük után nem sokkal, 1584-ben lefordították kínaira a tízparancsolatot (*Zuchuan Tianzhu shijie – Az Ég Urának őseinktől áthagyományozott tíz parancsolata* címmel), továbbá a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet. Az első könyv, amelyet európaiak adtak ki Kínában, a Ruggieri által korábban írt katekizmus kínai változata volt, amely *Tianzhu shilu (Az Ég Urának igaz feljegyzései)* címmel jelent meg 1584-ben.⁹ Csak a kínai elittel való intenzívebb kapcsolattartás során jutottak Ricciék arra a felismerésre, hogy maguk és vallásos tanításuk tekintélyének növelésére meg kell ismertetni a kínaiakat olyan területek európai eredményeivel, amelyekben a Nyugat Kína előtt jár. Idővel műveltebb kínaiak maguk kérték egyes művek kínaira fordítását.

Abban, hogy a nyugati tudományos és technológiai vívmányokat ekkora érdeklődés fogadta — s hogy emiatt Ricciék energiájuk jelentős részét csillagászati, matematikai és egyéb ismeretek hozzáférhetővé tételének szentelték — nagy szerepet játszott a késő Ming-kori szellemi környezet, amely meglehetősen sajátos volt az egyéb korszakokhoz képest. A korban — a Wang Yangming neokonfuciózus filozófus (1472–1528) intuíciót központba helyező tanaira való válaszként — virágzott a *shixue*, a „valós dolgok tanulmányozása”, sok írástudó nagy nyitottsággal fordult az egzakt ismeretek felé. Ugyancsak ez időben bontakozott ki a Donglin-mozgalom, amely erkölcsi és politikai megújulást hirdetett, s amelyet szintén a nyitottság jellemezett.¹⁰ Matteo Ricci és társai Kínába érkezése egybeesett ezzel a kínai szellemtörténetben különlegesnek számító élénk és nyitott időszakkal, ami természetesen befolyásolta a tevékenységüket — így kerülhetett a tudományos közvetítés tevékenységük középpontjába. Vagyis itt sem előzetesen megtervezett stratégiáról volt szó, hanem rugalmas reagálásról.

Evangelizáció „felülről lefelé”

Jól ismert törekvése volt Ricciéknek, hogy Kína megtérítését „felülről lefelé” hajtsák végre, vagyis először a politikai és szellemi elitet — lehetőleg magát a császárt — kívánták kereszténnyé tenni, s utána, a vezetők közvetítésével a köznépet. A jezsuiták az adminisztratív központokban, nagyvárosokban telepedtek meg, Ricci maga csaknem két évtizedes vándorlás végén Pekingben talált végleges otthont, és igyekezett megnyerni a lehető legmagasabb rangú hivatalnokok pártfogását. Az első ismert

⁹ Michaela FONTANA: *Matteo Ricci. A Jesuit in the Ming Court*. Rowman and Littlefield, Lanham 2011. 64.

¹⁰ A korabeli szellemi környezetről ld. Harry MILLER: *State versus Gentry in Late Ming Dynasty China, 1572–1644*. Palgrave Macmillan, New York 2008, a Donglin-mozgalomról ld. uo. 95–124.

kínai megtértek — Xu Guangqi, Li Zhizao és Yang Tingyun, vagyis „a kínai katolicizmus három nagy oszlopa” — is az ország szellemi és politikai elitjéhez tartoztak.¹¹ Katolikus közösség ott alakult ki Kínában, ahol befolyásos támogatói — aktív vagy visszavonult hivatalnokok — éltek.

Tény, hogy a politikai központ megnyerése a tervekben is szerepelt. Ricci és Valignano 1593-ban Makaóban találkozott utoljára, s ekkor az utóbbi elrendelte az előbbinek, hogy költözzék északabbra. 1597-ben Valignano levélben tanácsolta Riccinek, hogy próbáljon meg bejutni a fővárosba és a császárhoz, mert az uralkodó jóváhagyása nélkül a térítő munka bizonytalan.¹² Végül Ricci 1601-ben jutott el a fővárosba, s ott idővel a császári udvarba is meghívták — igaz, csak azért, hogy felhúzza azokat az órákat, amelyeket korábban küldött a császárnak, s amelyekkel a palotai személyzet nem tudott mit kezdeni.¹³ (Magával a császárral Matteo Ricci a közhiedelemmel ellentétben nem találkozott.)

Ez esetben is kérdéses, hogy mennyiben volt szó megtervezett stratégiáról s mennyiben a kínai körülményekre adott reakcióról. Ricci kezdeti célja — az általa írt *Della entrata* szerint — nem a Pekingbe való eljutás volt, hanem csak az, hogy megtelepedhessék a kínai szárazföldön.¹⁴ Ehhez és Kínán belül szinte mindenhez hivatalos engedélyre volt szüksége, amelyet rendkívül nehéz volt megszerezni. Kínában Riccinek és társainak számtalan megpróbáltatáson kellett átmenniük: sok helyről kitiltották, elűldözték őket, zaklatásoknak voltak kitéve, fogságba kerültek. Ricci egyszer csak az ablakon kiugorva tudott elmenekülni üldözői elől, ekkor szerzett lábsérülése élete végéig kínozza. Az, hogy mikor hova költöztek, jellemzően nem saját választásukon múltott, hanem azon, hogy éppen hol találtak menedéket. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a jezsuitáknak nemcsak a hittérítés sikeréhez, hanem a pusztá életben maradáshoz is szükségük van az országos hálózatot alkotó írástudó elit segítségére — vagyis stratégiájuk ezen elemét, az elit megnyerésének célját is legalább részben a szükség szülte.

A kínai hagyományok elfogadása

Végül a Ricci-módszer talán legfontosabb elemének szokták tartani a kínai értékekkel, szokásokkal szembeni toleranciát, a kínai hagyományok elfogadását. Ez teológiai téren is megjelent: Ricci több írásában — elsősorban főművében, a *Tianzhu shiyi*-ben (*Az Ég Urának igaz jelentése*) — részben a kínai klasszikusokra hivatkozva igazolta a keresztény tanítások igazságát. Vagyis azt — a II. vatikáni zsinat által szentesített — elvet vallotta, hogy az isteni igazságok részlegesen más kultúrákban, így a kínaiaknál is megjelentek. A kínai értékrend elfogadását jelezte, hogy a Középső Birodalomnak szánt tanításaiban Ricci máshova helyezte a hangsúlyt, mint ahogy az Európában megszokott volt: például Krisztus keresztre feszítésének tényét alig említette (ez a

¹¹ CLARK (8. jz.) 23–24.

¹² CRIVELLER (2. jz.) 40.

¹³ VÁRNAI (2. jz.) 58–59.

¹⁴ STANDAERT (3. jz.) 4.

*Tianzhu shiyine*nek csak a legvégén jelent meg), mert úgy gondolta, a kínaiaknak az istenség állam általi elítélése és erőszakos halála nehezebben befogadható.¹⁵

A teológiai nyitottságnál ismertebb a kínai rítusokról alkotott jezsuita álláspont: eszerint bizonyos kínai szertartások — elsősorban a halottak, ősök kultuszával kapcsolatosak — elfogadhatók a katolikusoknak, a kínai hívőknek nem kell megtagadniuk őket. Ezen kérdés körül tört ki a rítusvita, amely egy évszázaddal később a kínai misszió elhalásához vezetett.

Mind írásaiból, mind élettörténetéből kiderül, hogy Ricci rendkívül nyitott volt a kínai kultúra iránt; ugyanakkor az egyes elemekkel kapcsolatos véleménye fokozatosan alakult ki, nem előzetes terv alapján dolgozott. A konfuciánus klasszikusokat gondosan áttanulmányozta, hogy megtalálja azokat a passzusokat, amelyekre hivatkozhat; az egész kánont azonban nem fogadta el. A kínai írástudói elit rendkívül sűrű és mély gyökerekkel rendelkező hagyományrendszere miatt konfuciánus hivatkozási alap nélkül Riccinek nem is lett volna esélye arra, hogy a kereszténységet befogadhatóvá tegye. Ezáltal csatlakozhatott a kereszténység a konfuciánus ortodoxiához (*zheng*), s törhetett ki a heterodoxia (*xie*) kategóriájából. Emiatt is volt Ricci kifejezetten ellenséges a konfuciánusok által kevésre tartott buddhizmussal és taoizmussal szemben. Hozzáállását tehát nem valamiféle általános tolerancia jellemezte, hanem bizonyos kínai gondolkodási elemek gondos és nagyon tudatos kiválogatása.

A halottkultusz kérdéseivel a jezsuiták csak bizonyos idő elteltével szembesültek. Amikor az első térítők meghaltak, katolikus gyászszertartást tartottak nekik, s igyekeztek Makaóba szállítani a holttestüket, hogy templomban temessék el őket. A kínai szokásokkal csak azután találkoztak, hogy helyi barátokra tettek szert: egy-egy térítő halálakor a gyászolásukra érkező kínai ismerősök magukkal hozták kínai szokásaikat is. Hasonló volt a helyzet az első kínai keresztények halálakor: rokonságuktól lehetetlen lett volna elvárni, hogy mindenben a nyugati szokásokat kövessék. Mivel a halotti rítusok a kínai hagyományok talán legfontosabb részeinek számítottak, nemigen merülhetett fel, hogy megtiltják őket. Így spontán módon kialakult egy hibrid forma, amelyben a szokásos katolikus gyászszertartások keveredtek a kínai szokásokkal — maga Matteo Ricci is ilyen „vegyes” temetést kapott. Itt sem egy előre lefektetett stratégiáról volt szó, a gyakorlati elkínaiasodást utólag támasztották alá elméletekkel is.¹⁶

Ahhoz, hogy a Ricci-módszert definiálják és rendszerezék, szükség volt a Ricci halála utáni évtizedekben kibontakozó vitákra, illetve a Kínában később megjelent rivális rendek, a ferencesek és domonkosok ellenpéldájára. Ez utóbbiak jóval kevésbé voltak alkalmazkodók, jellemzően elvetették a konfuciánus hagyományokat, vidéken térítették, az elit megnyerését kevésbé tartották fontosnak. Velük szemben határozották meg a jezsuiták saját technikájukat, a Ricci-módszert. Ennek kikristályosodásához nagyban hozzájárult a hírhedt rítusvita, amelyben pontosan tisztázni kellett a jezsuiták álláspontját is.

¹⁵ CLARK (8. jz.) 23.

¹⁶ STANDAERT (3. jz.) 6–7.

Matteo Ricci azonban, mint láttuk, nem kész stratégiával érkezett Kínába, és csaknem három évtizedes kínai tevékenysége nem csupán sikerek sorozatából állt. Munkája során rengeteg buktatóval, kudarccal, zsákutcával találkozott, különböző törekvései gyakran nem jártak eredménnyel. Az, amit az utókor Ricci-módszernek nevez, a sikerek és kudarcok tanulságaként született meg, hosszú kísérletezés eredményeként. Ricci tagadhatatlanul zseni volt, de ez nem előzetes terveiben, hanem éppen alkalmazkodóképességében mutatkozott meg: kínai környezetben csak így tudta elvetni a keresztény hit magvait oly módon, hogy azok kikeljenek és életben maradjanak.